

ІНТЕГРАТИВНІ ВЛАСТИВОСТІ СТАТУСНО-ОРІЄНТОВАНОГО
НАВЧАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОГО ДИСКУРСУ

Досліджуються інтегративні властивості навчально-педагогічного дискурсу. Формулюються базові концепти досліджуваного феномену. Встановлюються його категоріальні ознаки та типи. Визначаються особливості процесу зміни комунікативних ролей у межах навчально-педагогічного дискурсу.

Ключові слова: навчально-педагогічний дискурс, системний підхід, інтегративні / диференційні ознаки.

Процес оновлення та модернізації системи освіти в Україні вимагає по-новому розглянути й дослідити способи інтенсифікації навчально-виховного процесу в сучасній середній та вищій школі через вивчення дидактичних функціональних характеристик статусно-орієнтованого навчально-педагогічного дискурсу (далі НПД). Низка проблем потребує невідкладного розгляду: питання про сутність і структуру навчально-педагогічного дискурсу, його місце і роль у педагогічному процесі, його значення в контексті інтенсифікації навчально-виховного процесу; особливості реалізації навчально-педагогічного дискурсу у вищій / середній школі тощо.

Мета нашої публікації – виявити й описати інтегративні властивості навчально-педагогічного дискурсу. Завдання статті:

- 1) порівняти різнорівневі підходи до опису сутності НПД;
- 2) сформулювати базові концепти НПД;
- 3) встановити категоріальні ознаки та типи НПД;
- 4) визначити особливості процесу зміни комунікативних ролей (ЗКР) у межах НПД.

Поняття “дискурс” упродовж останніх 40-ти років є центром уваги багатьох учених. Останні дослідження й публікації в цьому напрямі здійснені такими вітчизняними вченими, як К.Я. Кусько, В.Б. Бурбело, А.Д. Белова, Г.Г. Москальчук, А.Н. Мороховський, Т.М. Нікулишина, С.І. Потапенко, Н. Ф. Гладуш, Л.М. Волкова та ін.

Оволодіння різними типами дискурсу відбувається завдяки безперервному спілкуванню та взаємодії з іншими комунікантами, мова яких є зразком у різних життєвих ситуаціях. Розрізняють різні типи дискурсів відповідно до їхнього тематичного спрямування, як-от: 1) спеціальний дискурс – тексти монографій; 2) науково-популярний дискурс – тексти науково-популярних журналів; 3) дидактичний (педагогічний) дискурс – тексти

підручників; 4) правовий дискурс – тексти судово-правової системи країни.

Навчально-педагогічний дискурс (НПД) – різновид статусно-орієнтованих типів дискурсу. Поняття «навчально-педагогічний дискурс» досить широко й плідно використовується у сучасній науці, проте зміст цього терміна варіативний і зумовлений не лише сферою гуманітарного знання, цілями і завданнями, що стоять перед дослідниками, але й неоднозначним і розмитим розумінням дискурсу в лінгвістиці. З лінгвістичної точки зору, навчально-педагогічний дискурс – це сплав мовної форми, знань і комунікативно-прагматичної ситуації як комунікативно-прагматичної події соціокультурного характеру.

Обсяг досліджень дискурсології в цій сфері досить значний: Ф. С. Бацевич, Є. В. Бобирьова, О. П. Воробйова, В. В. Зірка, В. І. Карасик, Н.К. Кравченко, О. О. Селіванова, В. С. Лук’янець, Л. В. Озадовська, М.Ю. Олешков, Г. Г. Почепцов, Т. В. Радзієвська, К. Серажим, П. Серіо, Є.І. Шейгал та ін. Комунікативні функції учасників педагогічного дискурсу, особливості інтеракції у навчальних процесах проаналізовані В.І. Карасиком; жанри педагогічного мовлення, насамперед вербальний компонент, досліджували Н. Іпполітова, В. Салимовський, З. Смелкова та ін.

Аналіз НПД будується з опорою на різні параметри навчального тексту, серед яких домінують роль відіграє іллокутивність з урахуванням прагматичних відношень і цільових установок, форми мовленнєвої презентації та лінгвістичної структурованості. У працях В.В. Архелюк, О.В. Столярової, Н. Турунен НПД – це дидактичний текст (художній, публіцистичний, розмовний), актуалізований на занятті з іноземної мови. Крім того, НПД розглядається як спосіб раціональної подачі знання на практиці.

Деякі дослідники (Л.Б. Колток Н. А. [7], Антонова Н. А. [1] та ін.) розглядають НПД як форму «суспільної практики», «спеціальний різновид клішованого спілкування між людьми, які можуть не знати один одного, але повинні спілкуватися відповідно до норм певного соціального інституту». У цьому контексті говоримо про статусно-орієнтований характер навчально-педагогічного дискурсу.

Системний підхід до опису феномену статусно-орієнтованого НПД дозволяє виявити його ін-

тегративні (лат. *integratio* – поновлення, об'єднання в ціле будь-яких частин, елементів) властивості та якісні характеристики. Системоутворювальними ознаками навчально-педагогічного дискурсу вважаємо: мету, учасників взаємодії, цінності, стратегії та жанри.

Інтегративний характер поняття НПД пояснює складність його структури. НПД містить зовнішні (*мета, засоби досягнення, об'єкт впливу, суб'єкт діяльності, результат*) і внутрішні (*мотивація, зміст, операції*) компоненти.

Як і будь-яка педагогічна діяльність, НДП виконує гностичну (пізнавальну), проектувальну (перспективне планування завдань і способів їх виконання), конструктивну (співпраця педагога і вихованців), комунікативну (взаємодія педагога з учнями, колегами), організаторську (поетапність дій педагога і вихованців) функції.

Водночас для дискурсу обов'язкові наявність особистісного підходу (спрямованість на особистість, гуманістична природа), творчий, дослідно-експериментальний характер, стійка вмотивованість на пошук нового в організації навчально-виховного процесу [3].

Усі категорії НПД взаємодіють між собою, демонструючи таку найважливішу інтегративну властивість дискурсу, як діалогічність, що передбачає [4]:

- а) діалог комунікантів (автора підручника, учителя, учня) з освітнім та соціальним середовищем;
- б) діалог людини і мови;
- в) діалог з кодом культури;
- г) інтерактивну взаємодію автора підручника та гіпотетичного адресата;
- д) взаємодію реальних учасників навчально-педагогічної комунікації.

У межах навчально-педагогічного дискурсу виділяють його підтипи. Так, дискурс, що міститься в підручниках, навчальних посібниках, визначають як дидактичний. Його ж називають і «педагогічним». Для позначення досліджуваного поняття використовують термін «навчальний дискурс». У цьому контексті концепт «педагогічний дискурс» є більш широким поняттям, яке може бути за певних умов конкретизовано сабститутом «дидактичний дискурс», тобто дискурс функціонування теорії навчання й виховання, тоді як «навчальний дискурс» – це дискурс-процес передачі й засвоєння знань, умінь і навичок.

У площині НДП науковці виділяють різні види текстів: навчально-наукові, дидактичні та конwersаційні (інтерактивні) [4]. Навчально-науковий текст – це, найчастіше, полікодовий текст. Окрім вербальних знаків (морфем, слів, речень), у ньому використовуються піктографічні зображення, шрифтове виділення, зміна кольору тощо. Дидактичні тексти – це художні, публіцистичні, офіцій-

но-ділові та ін. тексти. Конwersаційні тексти мають форму контактовстановлювальних, оцінних, емотивних, директивних та інших жанрів мовлення.

Навчально-педагогічний дискурс у соціолінгвістичних дослідженнях характеризується принциповою нерівністю основних учасників спілкування (порівняно з науковим дискурсом, де в основу комунікації покладено ідею принципової рівності всіх, хто перебуває у пошуку істини).

Основними поняттями педагогічного дискурсу (насамперед його вербального рівня) визначають такі, як мовленнєвий акт, мовленнєвий крок, мовленнєвий цикл, мовленнєва ситуація, мовленнєва подія, мовленнєва стратегія, мовленнєва тактика [6].

За Р. Култхардом, Дж. Сінклером, у педагогічному дискурсі диференціюють п'ять базових одиниць: урок; трансакція; обмін; крок (містить у своєму складі мовленнєві акти); акт (найменша одиниця мовленнєвої поведінки, що сприяє реалізації інтенції мовця) [1].

Хронотоп (від грецьких слів «час» і «місце» – взаємозв'язок часових і просторових відносин) навчально-педагогічного дискурсу – це навчальний заклад, школа, університет, навчальна аудиторія і спеціально відведений час для цього виду спілкування (лекція, практичне заняття, семінар, екзамен, залік).

Метою НПД є успішна соціалізація молодого фахівця у навколишнє мікро- та макросередовище. Стратегія навчально-педагогічного дискурсу уточнює основну мету соціалізації людини – перетворити суб'єктів учіння на членів суспільства, які поділяють систему цінностей, знань і думок, норм і правил поведінки цього суспільства [1].

Жанри НПД дискурсу ідентифікуються або в рамках дедуктивної моделі, побудованої на основі тих чи інших ознак (наприклад, цілі, типи учасників, типи сценаріїв, міра ритуалізації і т. ін.), або на підставі реально укладених форм спілкування, які існують природно і в межах яких можна виділити сталі одиниці: урок, лекцію, семінар, іспит, батьківські збори, диспут, бесіду батьків і дитини, вчителя і учня тощо.

Розуміння НПД як інституційно заданого типу спілкування має як «сильні, так і «слабкі» сторони. «Слабкою» стороною є складність відмежування дискурсу від понять функціонального стилю і можливість виведення зі сфери дослідження такого компонента комунікативної ситуації, як письмовий або усний текст. «Сильна» сторона НПД – це властива йому здатність моделювати, упорядковувати будь-яку структуру і вносити логіку в процес комунікації, у характеристику подій та явищ.

Для НПД характерні інтегративні та диференційні ознаки, які, з одного боку, об'єднують його з іншими типами статусно-орієнтованих дискурсів, а з іншого – розрізняють їх. Значущі для на-

вчально-педагогічного дискурсу: 1) офіційність комунікації; 2) соціальна та комунікативна нерівноправність учасників; 3) усталеність теми та комунікативних подій дискурсу; 4) переважання епістемічних (пізнавальних) стратегій над конверсативними; 5) ідеологічна забарвленість моральних та утилітарних цінностей; 6) ритуалізованість; 7) фасциативність [1; 2].

Взаємодія партнерів по спілкуванню в навчально-педагогічній комунікації вибудовується в таких площинах: соціально-статусної ролі (учень ↔ учитель), ситуативної ролі (той, хто запитує → той, хто відповідає), виду діяльності («учень ↔ учень», «учень ↔ учні», «студент ↔ студент», «студент ↔ аудиторія»). Усі види інтеракції комунікантів у навчально-педагогічній ситуації переплітаються й інтегруються.

Комуніканти грають постійні соціальні ролі, зумовлені правилами навчально-педагогічного спілкування. Як учитель, так і учень повинні бути готовими і здатними до виконання певних етикетних ролей, а для цього вони, як потенційні (дискурсивні) комуніканти, повинні поєднувати кілька таких ролей, які за відповідних умов актуалізуються.

У прагмалінгвістиці зміна комунікативних ролей (ЗКР) визначається як конверсативна стратегія, локальний операціональний (здійснюваний on-line) апарат покрокової передачі, збереження, присвоєння мовленнєвого ходу в процесі інтерактивної двосторонньої координації мовленнєвих внесків (Т.А. ван Дейк, С. Левінсон, Б. Орестрем, Д. Таннен).

Пошук соціальної й особистісної ідентичності суб'єкта учіння, який бере участь у НПД, передбачає експериментування з соціальними функціями, способами спілкування, професіональними орієнтаціями і доступними соціальними ролями, які, за Т. Парсоном, характеризуються п'ятьма основними ознаками: емоційністю (одні ролі потребують емоційної стриманості, інші – розкутості); способом одержання (одні ролі надаються, інші завойовуються); масштабом (частина ролей сформульована і чітко обмежена, інша – розмита, невизначена); формалізацією (дією в межах установлених правил або довільно); мотивацією [8]. Якщо таке експериментування неможливе або ускладнене, процес набуття ідентичності проходить повільніше й супроводжується кризовими явищами.

Учитель та учні постають у НПД як дискурсивні особистості. Дискурсивна особистість є різновидом мовної. Як мовна особистість учитель / учень володіє набором константних індивідуальних ознак, які не залежать від обставин комунікації, але певною мірою впливають на перебіг спілкування.

Погоджуємося з науковцями, що особливістю впровадження навчально-педагогічного дискурсу є його відповідність критеріям передового педа-

гогічного досвіду:

актуальність – відповідність досвіду найважливішим на певному етапі проблемам навчання і виховання;

новизна – наявність у теорії та практиці раніше не відомих знань, форм і методів діяльності;

результативність – підвищення рівня розвитку суб'єктів учіння у процесі застосування конкретного досвіду, оптимальне використання учителем і суб'єктами учіння сил і часу для досягнення результату;

стабільність – використання досвіду в діяльності інших педагогів протягом тривалого часу;

раціональність – досягнення високих результатів за розумної інтенсифікації зусиль, засобів і використання часу;

перспективність – можливість творчого наслідування досвіду іншими педагогами [5].

Висновки і перспективи подальших розвідок. НПД притаманні риси наукового і практико-прикладного дискурсів. НПД має інтегративні властивості, оскільки виступає продуктом мовленнєво-сміслової діяльності вченого, метою якої є процес створення нового знання про предмет або явище, їхні властивості та якості у сфері навчання і виховання. НПД має вербальне вираження й зумовлюється канонами наукової комунікації. НПД формує в реципієнта світоглядні та моральні принципи, нове знання про предмет у освітній сфері шляхом максимальної об'єктивізації судження, логічності викладу та практичної орієнтованості.

НПД – це статусно-рольова форма спілкування в комунікативному просторі «учитель – учень», що має певний набір стратегій і тактик. Для докладної характеристики інтегративних властивостей НПД необхідно системно досліджувати моменти, етапи, особливості, причини переходу одного дискурсу в інший.

Не претендуючи на завершеність розгляду проблеми, убачаємо перспективи подальших розвідок у дослідженні маркерів, що «розмивають» межі НПД і відхиляють його від заданої мети.

Література

1. Антонова Н. А. Стратегии и тактики педагогического дискурса / Н. А. Антонова // Проблемы речевой коммуникации : межвуз. сб. науч. тр. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 2007. – Вып. 7. – С. 230-236.
2. Архелюк В. В. Соціокультурна де термінованість дискурсу / В.В. Архелюк // Наук. вісн. Чернівецьк. нац. ун-ту.– Чернівці, 2003. – Вип. 165-166: Германська філологія. – С. 235- 245.
3. Бужикова А. Р. Нові пріоритети розвитку сучасної освіти / Р. Бужикова // Вища освіта України. – 2006. – № 3. – С. 83-88.

4. Габідулліна А. Р. Навчально-педагогічний дискурс : категоріальна структура та жанрова своєрідність : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня докт. філол. наук : спец. 10.02.02 – «Російська мова» / А. Р. Габідулліна // Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України. – К., 2009. – 31 с.
5. Євтушевський В. Становлення і розвиток інновацій у вищій школі / В. Євтушевський, Л. Шаповалова // Вища освіта України. – 2006. – № 2. – С. 62-66.
6. Карасик В.И. Характеристики педагогического дискурса / Карасик В.И. // Языковая личность : аспекты лингвистики и лингводидактики : сб. науч. тр. – Волгоград : Перемена, 1999. – С. 2–18.
7. Колток Л.Б. Педагогічний дискурс як засіб інтенсифікації навчально-виховного процесу в сучасній вищій школі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 / Л.Б. Колток // Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К., 2009. – 24 с.
8. Мартинюк В.А. Інтерактивний проект як засіб стимулювання мовленнєвої діяльності студентів університету : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.09 / В.А. Мартинюк. – К., 2009. – 22 с.

Исследуются интегративные свойства учебно-педагогического дискурса. Формулируются базовые концепты исследуемого дискурса. Устанавливаются его категориальные признаки и типы. Определяются особенности процесса изменения коммуникативных ролей в пределах учебно-педагогического дискурса.

Ключевые слова: учебно-педагогический дискурс, системный подход, интегративные / дифференцирующие признаки.

Integrative qualities of the pedagogical discourse are investigated. Basic concepts of the discourse under review are formulated. Its categories and types are stated. Specific aspects of communicative roles' changes within the pedagogical discourse are identified.

Key words: pedagogical discourse, system analysis, integrative qualities.